

Inleiding op het themanummer 'Onderzoekende leraren en lerarenopleiders'

R. Zwart, M. Lunenberg en M. Volman

Onderzoek door leraren en lerarenopleiders heeft in Nederland in de achterliggende jaren aan populariteit gewonnen. "Een onderzoekende houding bij docenten stimuleren", "het onderwijs *evidence-based* verbeteren", "praktijkgericht onderzoek doen", "een onderzoekende docent worden", etc. zijn voorbeelden van uitspraken die in deze context regelmatig gehoord en gelezen kunnen worden. Het idee dat professionals in het onderwijs hun eigen praktijk kunnen onderzoeken is echter niet nieuw. Al in de eerste helft van de vorige eeuw pleitten onder andere Dewey (1929/1984) en Lewin (1946, 1947) hiervoor. Corey (1954) zag in de jaren vijftig actie-onderzoek als een instrument waarmee docenten en schoolleiders gestimuleerd zouden kunnen worden onderzoeksresultaten te gebruiken in de praktijk en zo hun schoolorganisatie te verbeteren. In het voetspoor van Corey bepleitte Stenhouse (1975) voor een procesmatige benadering van onderzoek doen, waarbij docenten meer betrokken zouden raken bij de ontwikkeling van het onderwijs. De initiatieven van onder andere Dewey, Lewin, Corey en Stenhouse waren aanleiding voor de ontwikkeling van een waaier aan benaderingen (zie voor een overzicht McKernan, 1996) die bedoeld zijn als onderzoekstrategieën voor docenten. Steeds gaat het daarbij om *practitioners* die al of niet in samenwerking met externe onderzoekers hun eigen handelen en/of de situatie waarin dat handelen plaatsvindt, bestuderen (Lunenberg, Ponte, & Van der Ven, 2007). De jongste loot aan de boom betreft dit type onderzoek uitgevoerd door lerarenopleiders, aangeduid als *Self-study research*.

Een belangrijke reden voor de recente ontwikkelingen in Nederland rond onderzoek door leraren is de breed gevoelde behoefte om de kloof tussen het onderwijsonderzoek en de onderwijspraktijk te dichten. Broekkamp en Van Hout-Wolters (2006) constateerden dat er sprake is van grote cultuurverschillen tussen onderwijsonderzoekers en

onderwijsgeevenden. Het onderwijs profiteert te weinig van de resultaten van onderzoek; onderzoekers hebben moeite om contact te krijgen met het onderwijsveld. Ook de overheid onderkent deze spanning; de valorisatie van de resultaten van onderwijsonderzoek en het perspectief van leraren als gebruikers en medeproducenten van kennis, worden expliciet genoemd als onderwerpen voor een toekomstgericht nationaal plan voor de onderwijswetenschappen in het "Instellingsbesluit Commissie Nationaal Plan Toekomst Onderwijswetenschappen" (Ministerie van OCW, 2010).

Vanuit een heel andere achtergrond staat het bevorderen van de onderzoeksvaardigheden van leraren op de agenda. Van hen wordt in toenemende mate verwacht dat ze leerlingen begeleiden bij het doen van onderzoek. Dit veronderstelt dat de leraar over kennis en vaardigheden van onderzoek beschikt en, in het verlengde daarvan, lerarenopleiders die kennis en vaardigheden ook hebben. Het is immers hun taak leraren voor te bereiden op hun toekomstige werk.

Inmiddels worden leraren en lerarenopleiders steeds vaker betrokken bij onderzoeksactiviteiten en wordt onderzoek doen in toenemende mate beschouwd als deel van de taak van onderwijsgeevenden (zie ook Robertson & Bond, 2005). Projecten binnen het initiatief van de VO-raad Expeditie Durven Delen Doen en de dieptepilots Academische school zijn daarvan Nederlandse voorbeelden. Er is langzamerhand sprake van een bonte verscheidenheid aan initiatieven, elk met hun eigen (soms meer en soms minder expliciete) doelstelling, aanpak en verwachtingen ten aanzien van de opbrengsten.

Met betrekking tot de doelstellingen kunnen we, in navolging van Broekkamp en Van Hout-Wolters (2006), Vijfeijken (2007), en Volman (2008) ten minste onderscheid maken tussen:

- De hierboven al genoemde wens om de kloof tussen onderwijsonderzoek en on-

derwijspraktijk te dicht. Dat betekent overigens ook dat van onderwijswetenschappers wordt verwacht dat ze oog en oor hebben voor de vragen die leven in de onderwijspraktijk. Anders bestaat, zo stellen Lunenberg, Ponte en Van der Ven (2007), het risico dat onderzoek door onderzoekers het primaat houdt: onderwijsgevend onderzoek hoe ze de resultaten van wetenschappelijk onderzoek bruikbaar kunnen maken voor de praktijk.

- De behoefte om professionalisering van docenten te stimuleren en zo de kwaliteit van de onderwijspraktijk van de docenten te versterken. Daarbij wordt verondersteld dat onderzoek doen naar de eigen praktijk een effectieve wijze van professionalisering is. Dieleman (2007) stelt in dit verband dat er met behulp van praktijkonderzoek zeker goede resultaten te behalen zijn, maar hij maakt hierbij ook de kanttekening dat voor kwaliteit in de dagelijkse praktijk naast evidentie ontleend aan data altijd aanvullende eigen oordeelsvorming en wijsheid nodig zijn.
- De wens om kennis te ontwikkelen van onderop, vanuit de praktijk. Dergelijke kennis zou bij kunnen dragen aan een rijkere kennisbasis voor het onderwijs en bovendien onderwijsgevend kunnen helpen om grip te krijgen op de voortdurende bewegingen en veranderingen in het onderwijs (Zeichner, 1999).

Voor wat betreft de aanpak van onderzoek en de verwachtingen ten aanzien van de opbrengsten is de discussie nog volop gaande. Het risico dat praktijkonderzoek een containerbegrip wordt en daardoor speelbal voor kritiek is niet ondenkbaar (Lunenberg, Ponte, & Van der Ven, 2007). Leeman en Wardekker (2010) vinden een onderzoekende, kritische kijk op de eigen lespraktijk, samen met een positieve houding ten opzichte van onderzoek, het meest fundamentele element en wijzen erop dat die onderzoekende kijk verbonden moet zijn met een ideaal over goed onderwijs. Anderen benadrukken dat onderwijsgevend zouden moeten beschikken over de vaardigheden om onderzoek te ontwerpen en uit te voeren.

De betekenis die 'onderzoeken' door leraren en lerarenopleiders de laatste tijd heeft gekregen, gaat verder dan kritisch reflecteren op het eigen handelen. Onder andere Geijsel en Krüger (2005), en Earl en Katz (2006) wijzen op de noodzaak om dan ook een heldere grens te trekken tussen enerzijds (systematische) reflectie en anderzijds onderzoek. Daarbij komt onvermijdelijk de vraag op aan welke kwaliteitseisen praktijkonderzoek door leraren moet voldoen alvorens er sprake is van onderzoek. Immers, traditionele kwaliteitskenmerken als herhaalbaarheid en generaliseerbaarheid zijn vaak niet aan de orde. In toenemende mate komen er echter publicaties beschikbaar waarin voorstellen worden gedaan voor de formulering van kwaliteitseisen voor praktijkonderzoek, zoals bijvoorbeeld Anderson en Herr (1999), Bullough en Pinnegar (2001) en recentelijk in Nederland Verschuren (2009).

De kwaliteit van praktijkonderzoek en daarmee de verwachtingen die mogen worden gekoesterd ten aanzien van de opbrengsten, zal zeker ook mede worden bepaald door de voorwaarden waaronder het onderzoek wordt uitgevoerd en de mate van ondersteuning die daarbij door schoolleiding en academische onderzoekers wordt geboden. Uit eigen ervaring weten we dat het formuleren van een onderzoeksvraag voor onderwijsgevend een heel leerzaam proces kan zijn. Onderzoekers kunnen vervolgens een belangrijke rol spelen bij het helpen kiezen van de meest geschikte onderzoeksmethode en onderzoeksinstrumenten. Het verzamelen van onderzoeksgegevens wordt door leraren en lerarenopleiders meestal als een inspirerend aspect van onderzoek ervaren. Onderzoeksgegevens analyseren is interessant werk, maar ook hier is de hulp van onderzoekers nodig. Bij het interpreteren van de resultaten van zulke analyses kunnen onderwijsgevend tenslotte weer het voortouw nemen. Lunenberg en Willemse (2006) beschrijven een aantal varianten van samenwerking tussen onderwijsgevend en onderzoekers, maar systematische studies hiernaar zijn nog nauwelijks beschikbaar.

Overzicht van de bijdragen aan dit themanummer

In dit themanummer presenteren we de resultaten van drie studies naar onderzoekende leraren en lerarenopleiders en twee discussiebijdragen.

In het eerste artikel beschrijven Meijer, Meirink, Lockhorst en Oolbeekink-Marchand drie initiatieven waarin docenten in het voortgezet onderwijs onderzoek (leren) doen in hun eigen praktijk. Bij elk van deze initiatieven is er sprake van een samenwerkingsverband tussen een instituut voor wetenschappelijk onderzoek en scholen voor voortgezet onderwijs. Na enkele jaren ervaring met deze initiatieven is het artikel bedoeld als een pas op de plaats. De leidende vraag in het artikel is wat de resultaten van de drie initiatieven zijn voor de docent en voor de school. De criteria die Anderson en Herr (1999) hebben geformuleerd voor praktijkonderzoek vormen daarbij de meetlat. De leidende vraag wordt op basis van zowel kwantitatieve als kwalitatieve gegevens beantwoord. De onderzochte initiatieven blijken positieve resultaten op te leveren voor de individuele docenten. De betrokkenheid van collega's bij onderzoek was op de meeste scholen gering en de ontwikkelde kennis werd (nog) weinig gedeeld, laat staan ingebracht in het wetenschappelijk debat.

In het tweede artikel van Lunenberg, Korthagen en Zwart wordt verslag gedaan van een onderzoek naar de resultaten van het project "Lerarenopleiders onderzoeken hun eigen praktijk". Internationale ervaringen laten zien dat onderzoek door lerarenopleiders naar hun eigen praktijk (zelfstudie-onderzoek of *self-study research*) productief is, zowel voor de lerarenopleiders zelf, als voor het 'van onderop' ontwikkelen van kennis over opleiden. In het onderzochte project hebben negen lerarenopleiders van verschillende lerarenopleidingen een onderzoek uitgevoerd in hun eigen opleidingspraktijk. Databronnen voor de studie van Lunenberg, Korthagen en Zwart waren digitale logboeken van deelnemers, exitinterviews en follow-up vragenlijsten. De resultaten van het onderzoek naar dit project laten zien dat de participanten groeiden als *scholars*. De rela-

tie tussen vraagstelling en methode kreeg echter nauwelijks aandacht van de participanten en bleef vooral de zorg en verantwoordelijkheid van de begeleiders.

Het derde artikel betreft een studie van Imants, Van Veen, Pelzer, Nijveldt en Van der Steen. Een nagestreefde opbrengst van het doen van onderzoek door leraren is dat dit een onderzoekende houding bevordert bij alle leraren in de school. De onderzoekende houding is geoperationaliseerd op basis van de regulatieve cyclus van Van Strien (1986) en kenmerken van systematische reflectie. Data zijn verzameld met een vragenlijst onder leraren ($n = 220$) en een vergelijkende casestudy in twee scholen. De studie van Imants e.a. laat zien dat in de onderzochte scholen leraren naar hun eigen waarneming veel onderzoeksgerelateerde activiteiten uitvoeren, maar ook dat er per school aanzienlijke verschillen zijn in het ondernemen van dergelijke activiteiten. De verkennende analyse van het functioneren van twee scholen laat zien dat een doelgericht en gezamenlijk uitgevoerd schoolbeleid met aandacht voor planmatig en *evidence-based* werken, ondersteunend lijkt te zijn voor het uitvoeren van onderzoeksgerelateerde activiteiten door leraren. Participatie in de dieptepilot Academische School bleek positief samen te hangen met onderzoekende activiteiten door leerkrachten.

In haar discussiebijdrage aan dit themanummer beschouwt Geijssel de bovengenoemde artikelen vanuit de invalshoeken methodologie van praktijkgericht onderzoek, professionaliteit van docenten en de school als professionele leergemeenschap. Op basis daarvan komt zij tot een aantal thema's, die nader onderzoek verdienen. Bezien vanuit de methodologische invalshoek is dat bijvoorbeeld de vraag of onderzoek naar eigen interventies wel mogelijk is. Vanuit de invalshoek van professionaliteit van docenten constateert Geijssel onder andere dat studies naar de overgang van het leren doen van onderzoek leren in de lerarenopleiding naar het doen van onderzoek in de docentenpraktijk nog ontbreken. De invalshoek van de school als professionele gemeenschap leidt onder andere tot de nog open vraag, of schooleigen

onderzoek tot gedeeld eigenaarschap van de resultaten leidt.

Kelchtermans en Vanassche gebruiken in hun discussiebijdrage de artikelen in dit themanummer als kapstok voor het bespreken van drie kwesties. In de eerste plaats bepleiten zij het zuinig en zorgvuldig gebruiken van de term onderzoek. Ten tweede wijzen zij op het gevaar dat onderwijsgevendende onderzoek gaan doen zich zullen voegen in de dominante onderzoeksagenda. Praktijkonderzoekers, zo stellen de auteurs, zouden trouw moeten blijven aan de waaier van thema's die hun vertrekpunt en eigenheid vormen. De derde kwestie die Kelchtermans en Vanassche aan de orde stellen betreft het verder ontwikkelen van de samenwerking tussen onderwijsgevendende en geschoolde onderzoekers.

Dit themanummer laat enerzijds iets zien van de vele vormen die onderzoek door leraren en lerarenopleiders op dit moment aanneemt en anderzijds van de resultaten die dat onderzoek voor de betrokkenen zelf en voor hun omgeving kan opleveren. De artikelen en de discussiebijdragen maken duidelijk dat, hoewel onderzoek door leraren een lange geschiedenis kent, er veel vragen zijn die (opnieuw) om opheldering en doordenking vragen. We zien dit themanummer graag als een bijdrage aan de verdere discussie over de waarde van en randvoorwaarden voor onderzoek door leraren en lerarenopleiders.

Literatuur

Anderson, G.L., & Herr, K. (1999) The New Paradigm Wars: Is there room for rigorous practitioner knowledge in schools and universities? *Educational Researcher*, 28(5), 12-21.

Broekkamp, H., & Hout-Wolters, B. H. A. M. van. (2006). *De kloof tussen onderwijsonderzoek en onderwijspraktijk: Een overzichtsstudie van problemen, oorzaken en oplossingen*. Amsterdam: Vossiuspers.

Bullough, R., & Pinnegar, S. (2001). Guidelines for quality in autobiographical forms of self-study research, *Educational Researcher*, 30(3), 13-21.

Corey, S. (1954) *Action Research to improve school practices*. New York: Teachers College Press.

Dewey, J. (1929/1984) The sources of a science of education. In J.A. Boydston (Ed.) *The later works 1929-1930* (vol. 5) (pp. 3-40). Carbondale, IL: Southern Illinois University Press.

Dieleman, A. (2007). *De evenwichtskunst van de leraar. Over vergeten, verborgen en nieuwe pedagogiek*. Nijmegen, Nederland: Hogeschool Arnhem-Nijmegen.

Earl, L.M., & Katz, S. (2006). *Leading schools in a data-rich world*. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.

Geijssel, F., & Krüger, M. (2005). Leren van onderzoek: de benutting van datafeedback ten behoeve van schoolontwikkeling. *Pedagogische Studiën*, 82, 327-342.

Leeman, Y., & Wardekker, W. (2010). Verbeter onderzoek het onderwijs? *Tijdschrift voor Lerarenopleiders*, 3 (1), 19-22.

Lewin, K. (1946). Action Research and minority problems, *Journal of Social Issues*, 2(4), 34-46.

Lewin, K. (1947). Frontiers in group dynamics II: Channels of group life; social planning and action research, *Human Relations*, 1, 143-153.

Lunenberg, M. L., & Willemsse, T. M. (2006). Research on and professional development of teacher educators. *European Journal of Teacher Education*, 29(1), 81-98.

Lunenberg, M, Ponte, P., & Ven, P. van der. (2007). Why shouldn't teachers and teacher educators conduct research on their own practices? An epistemological exploration. *European Educational Research Journal*, 6(1) [doi: 10.2304/eeerj.2007.6.1.13].

McKernan, J. (1996) *Curriculum action research: a handbook of methods and resources for the reflective practitioner*. London: Kogan Page.

Ministerie van OCW. (2010). Instellingsbesluit Commissie Nationaal Plan Toekomst Onderwijswetenschappen. Den Haag, Nederland: Nederland.

Robertson, J., & Bond, C. (2005). The research/teaching relation: A view from the 'edge'. *Higher Education*, 50, 509-535.

Stenhouse, L. (1975). *An introduction to curriculum research and development*. London: Heinemann Educational Books.

Strien, P. van. (1986). *Praktijk als wetenschap*. Assen, Nederland: Van Gorcum.

Verschuren, P. (2009). *Praktijkgericht onderzoek. Ontwerp van organisatie- en beleidsonderzoek*. Den Haag, Nederland: Boom Academic.

- Vijfeijken, M. (2007). De onderzoekende leraar (in opleiding) onderzocht. *Velon tijdschrift voor lerarenopleiders*, 27(2), 13-21.
- Volman, M. (2008). Van 'de school onderzocht' naar 'de onderzoekende school'? In S. Beek, C. Harink-Goossen, S. van Vreeswijk, & L. Zeegers (red.), *Onderzoek de school in!?* (pp. 14-21). Utrecht, Nederland: VO-raad.
- Zeichner, K. (1999). The new scholarship in teacher education. *Educational Researcher*, 28(9), 4-15.